

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Дипломски рад:

Лист *Политика* о демонстрацијама на Косову и
Метохији 1981. године

Ментор:

Проф. др Александар Животић

Студент:

Стефан Стојановић ИС14/99

Београд, септембар 2019. године

Садржај:

Предговор	3
Увод	5
Одједи демонстрација у објављеним партијским мемоарским изворима и у историографским делима	21
Дневни листа Политика о демонстрацијама на Косову и Метохији	
1981. године	32
Албански листови о мартовским демонстрацијама	36
Просветни систем.....	38
Информативни чланци о стању на Косову.....	40
Судски процеси демонстрантима	40
Дух демонстрација	44
Закључак	46
Списак литературе и извора	48

Предговор

Примарни циљ овог рада је да одговори на питање како су у очима југословенске јавности изгледале демонстрације на Косову 1981. године. Како би се најбоље осликале демонстрације и закулисане радње око самих демонстрација коришћена је *Политика*, која је представљала један од најугледнији и најутицајних листова у Југославији. Како би се боље сагледала слика ових демонстрација коришћени су и други дневни листови попут *Борбе* и *Вечерњих Новости*. О овој теми се није у први мах много писало у штампи јер је власт, која је и тада колико толико држала штампу под своју контролу, имала интерес да се ти проблеми минимализују. Углавном је штампа стварала слику која није сметала владајућем режиму. Ипак је штампа показивала и обресе независности. Може се рећи да је штампа утицала на обликовање грађанске свести. Иако су тада развијене и друге информативне технологије попут телевизије штампа је имала своје место. Велики проценат писмености је омогућио штампи да задржи па чак и да ојача свој положај.

Владајућа елита је путем писане речи дискредитовала сваки покушај угрожавања својих позиција. У објављеним изворима из наведеног периода доминира то да су поред тога што отворено подржавају владајућу политику још писани језиком владајуће партије. Ова дела обилују партијским терминима. Што се тиче демонстрација, оне су путем ових извора дискредитоване и омаловажаване. Кроз ова дела се осликава то да је власт настојала да одржи један привид мирног стања у земљи. Вест о почетку демонстрација 11. марта није одјекнула у јавности оном брзином којом је требало због озбиљности ситуације. Уопште мало се писало о српско-албаским тензијама на Косову. Међутим чак и они мемоарски извори који су настали после одређене времеснке дистанце су подложни политичким злоупотребама и махинацијама. Ово потврђује и Добрица Ћосић, који је у својој анализи и интерпретацији ишао толико далеко да није показивао никаквог разумевања за југословенску власт, која се суочавала са никад јачим ударом на уставни поредак, док је у исто време више разумевања показивао за испољавање албанског сепаратизма и шовинизма у виду ових демонстрација.

Ова тема није обрађивана у форми засебног рада, али је обрађивана у оквиру других ширих тема, или тема са сличном тематиком. Огроман допринос проучавању српско-албанског конфликта дали су историчари Александар Животић, Коста Николић, и Срђан Цветковић. Историографска дела су колико толико ослобођана необјективности и писана јаснијим научним језиком.

Хронолошки оквир рада заједно са уводним поглављем обухвата период од 1878. до 1981. године. Структура рада је конципирана тако да је у уводном делу приказан опсежно и детаљно контекст у којем су се подрегавале и настале нетрпељивости између српског и албанског народа. У уводу је дакле приказан контекст у којем се развијао екстремни албански шовинизам од Берлинског конгреса па све до смрти председника Тита у мају 1980. године. Титова смрт је представљала преломну тачку, која је дала ветар у леђа албанским иредентистима да испоље своје захтеве већ наредне 1981. године. У поглављу о историографским и мемоарским делима приказане су контрадикторности различитих извора о истом догађају. У главном поглављу је приказано и анализирано како се кроз *Политику* осликавала прича о овим демонстрацијама у јавности.

Увод

Од друге половине 19 века на простору данашњег Косова и Метохије створен је посебан набој. Ту су се сукобили међусобно супростављени етнички и национални покрети, сударила су се два цивилизацијска концепта: један у основни хришћански, европски (српски) и други који се уз сва ограничења може означити као исламско-орјентални (албански).¹ Амбиције Албанаца за стицање аутономије у оквиру Османског царства имале су међународну подршку због процене да ће се на тај начин на Балкану створити територијална и етничка брана “Словенској инвазији”.²

У време склапања Санстефанског мира и припрема за Берлински конгрес отворило се је још једно питање на Балкану албанско. Одлуком Санстефанског мировног договора албанско питање није решено. Као реакција на такав исход догађаја створена је 10 јуна 1878 у Призрену лига коју су чинили албански прваци који су јуна упутили меморандум великим силама тражећи интегритет албанске територије, чиме је албанско питање први пут изнето пред један међународни форум. Лига није деловала јединствено.³ Први израз организоване борбе Албанаца за националну еманципацију и ослобођење представљала је Призренска лига.

У првој фази постојања Призренска лига је штитила територијалну целокупност Османске империје. У пролеће 1881. године османске власти су енергичном војном акцијом успеле да ликвидирају и разбију. Као последица дешавања, створен је низ албанских емигрантских друштва у Европи.⁴ Поразом Призренске лиге није поражена и њена идеја. У периоду који је наступио по њеном слому започео је процес који је усмерио однос Албанаца према осталим балканским суседима ка продубљивању

¹ Kosta Nikolić i Srđan Cvetković, *Srbi i Albanci na Kosovu i Metohiji u 20. veku (1912-1990)*, Beograd : Institut za savremenu istoriju, 2014. godine, 10.

² Исто, 10.

³ Александар Животић, *Југославија, Албанија и Велике силе (1945 – 1961)*, Институт за новију историју Србије Београд 2011. године, 43.

⁴ Исто, 44.

мржње и сукоба. Након гушења Лиге османске власти су настојале да спроведу свеобухватну реформу на просторима насељеним Албанцима.⁵

Косово и Метохија су у састав Српске државе ушли 1912 године после Првог Балканског рата, када је Србија у складу са тадашњим националним програмом, у свој државни организам враћала старе српске територије. Тај концепт темељен је на историјском праву и традицијама још од средњег века.⁶ Албанска побуна у септембру 1913 била је најава иредентистичког покрета за прикључење Косова, Метохије, западне Македоније и источних области Црне Горе Албанији. Сем тога, послужила је албанској влади у Валони да, преко захтева националистичких вођа, демонстрира спремност да се бори за територијалну и етничку Албанију у складу са визијама главних актера албанског препорода.⁷

Албанско друштво је по својој суштини представљало аутархично племенско друштво у коме су владали посебни закони дубоко утемељени у обичајном праву и свеprisутној крвној освети. Српско друштво се, иако при дну европске лествице развијености, знатно разликовало од албанског пре свега захваљујући чврстом државном организму који је постепено, уз тешке муке, настојао да поприми обресе модерног европског друштва.⁸

Доласком српских трупа на подручју Косова и Метохије у октобру и новембру 1918, започело је стварање новог таласа косовске емиграције која је настала од исељеника и одметничких група које су пружале отпор српским трупама и новоуспостављеним властима. Губљење стечених права и привилегија у годинама аустро-угарске окупације био је најчешћи узрок бекствима и побунама из којих је на подручјима Косова, Метохије и пограничних зона северне Албаније настајао качачки покрет који је у годинама потоњих политичких превирања у Албанији између 1918 и 1924 пресудино утицао на карактер и правце кретања југословенско-албанских односа.⁹ Италија је финансијски и политички свесредно помагала албанским претензијама на Косову, јер је на тај начин и она остваривала своје планове и претензије. На тај начин

⁵ А. Животић, нав. дело, 46 .

⁶ К. Nikolić, S. Cvetković, nav. delo, 10.

⁷ А. Животић , нав. дело, 54.

⁸ Исто, 54 .

⁹ Исто, 58.

је италијанска влада настојала да албанско незадовољство начином решавања албанског питања након Првог светског рата искористи за дестабилизацију новостворене југословенске државе.¹⁰

Ослобођење Србије 1918 године и стварање Краљевине СХС, Косово и Метохија су остале у саставу Србије.¹¹ Новонастала југословенска држава се суочила са низом проблема кад су у питању односи са Албанијом и интеграција албанске мањине у јединствену југословенску државу. Нерешено питање граница, оружене акције албанских група, делатност Косовског комитета, интереси великих сила у региону, тешке економске и социјалне прилике на просторима насељеним албанским становништвом наметали су потребу широке акције на више фронтова. Сем недовршеног процеса интеграција области насељених претежно албанским живљем у државно-правне оквире нове државе, политичка и војна елита југословенског краљевства се суочила и с проблемом старих идеја, аспирација и интереса кад је у питању остваривање пресудног утицаја у политичком и економском животу албанског простора. Тешко наслеђе прошлости се сусретало с новим околностима и новим проблемима који су претили да угрозе тешко успостављени мир у тим областима након Првог светског рата.¹²

Пред почетак рада Мирвоне конференције у Версају, у Скадру је 7 новембра 1918 године формиран Косовски комитет, чији је политичко, пропагандо и терористичко деловање са позиција Албанског иредентизма пресудно утицало на Југословенско-Албанске односе у периоду између два рата. Политичка платформа Комитета било је одбрана територијалне целокупности и „ослобођење Косово и других албанских крајева“ свим средствима. У јавности Комитет је промовисан на дан албанске независности 28 новембар 1918 године, а Сакадар је постао његово седиште.¹³

Албанци су дуго били далеко од „Комунистичког погледа“. Када је 1938 године ревитализована партијска организација, њено руководство је од Тита тражило да се комунисти активирају међу албанским становништвом на Косову и Метохији. Тада је договорено да се формира шире тело „Шиптарски народни комитет“ које би се

¹⁰ А. Животић, нав. дело, 58.

¹¹ К. Nikolić, S. Cvetković, nav. delo, 19.

¹² А. Животић, нав. дело, 59.

¹³ К. Nikolić, S. Cvetković, nav. delo, 20.

ослањало на „демократске снаге Југославије“ и борили против „националног угњетавања“ за стварање школа на албанском језику, за веће учешће Албанаца у самоуправним телима.¹⁴ Брз слом Краљевине Југославије изазвао је поделу њених територија између земаља агресора и њихових сателита. Заузете територије су претворене у окупационе зоне. Југословенске области које су биле насељене већинским албанским становништвом подељене су на три дела. Италијанској окупационој зони је припао највећи део Косова, Метохије, западне Македоније, као и делови Црне Горе насељени већинским албанским живљем. Бугарској окупационој зони је припао остатак Македоније и мањи део Косова са градом Качаником. Под немачком војном управом налазио се северни део Косова са градовима Косовска Митровица, Вучитрн и Подујево. Кад су Италијани 12 августа 1941 ујединили окупиране територије са Албанијом, настала је Велика Албанија као остварење дугогодишњих тежњи албанских националиста.¹⁵ У тим областима су уведене албанска управа и жандармерија и отворене школе на албанском језику.¹⁶ Још током краткотрајног Априлског рата југословенске трупе, посебно Косовска дивизија, суочили су се са албанским сепаратизмом. Албанци су већ 10 априла опљачкали војна складишта у Призрену и домове српских и црногорских насељеника у близини града.¹⁷ Стварањем Велике Албаније у виду италијанског фашистичког протектората у условима окупиране Југославије чији су делови припојени тој творевини, одвијао се геноцид над српским, црногорским и јеврејским народом. У циљу промене демографске слике Косова и Метохије српско, црногорско и јеврејско становништво је убијано и прогањано, чиме је систематски оствариван циљ територијалне и етничке Албаније.¹⁸ Стваран број убијених и протераних није утврђен, али се основано претпоставља да је током година окупације убијено око 10000 припадника српског и црногорског народа, а да је насилно исељен њих око 60000. Истовремено, процењује се да је на простору Косова и Метохије насилно усељено око 70000 Албанаца са простора

¹⁴К. Nikolić, S. Cvetković, nav. delo, 27.

¹⁵ А. Животић, нав. дело, 74.

¹⁶ Исто, 75.

¹⁷ Исто, 75.

¹⁸ Исто, 76.

Албаније.¹⁹ Стварањем Велике Албаније под италијанским протекторатом остварен је вишегодишњи идеал оснивача и идеолога Призренске лиге.²⁰

Априлски рат је показао колико су Албански прваци успешно организовали свој антијусловенски рад и колики су утицај имали у албанском народу. Чим је 6 априла 1941 почео рат они су позвали све Албанце да устану против југословенске војске и власти.²¹ Етнички Албанци на Комсету, који су и италијанска и комунистичка пропаганда третирали као жртве „великосрбског хегемонизма“ формирали су добровољачку милицију „Вулнетери“.²² Убрзо је почео прогон преосталих Срба. Под највећим притиском били су Срби у италијанској окупационој зони у такозваној Великој Албанији.²³ Начин протеривања сводио се на серију застрашивања – од уцена, претње убиством, крађом, паљење имовине до убиства.²⁴

У погледу права Албанаца на самоопредељење Тито је јасно саопштио да су одлуке АВНОЈ-а усмерене ка обезбеђивању равноправности свим народа а не разграничавање између Југославије и Албаније.²⁵ Политички инспиратор побуне била је такозвана Друга Призренска лига која је основана на скупштини одржава од 16 до 19 септембра 1943 у Призрену. Албански преставници Косова, Дебра, Струге, Улциње и Тузи као делегати Косовске Митровице, Сјенице, Приштине, Пећи, Призена и дебарског краја усвојили су прокламацију о уједињењу са Албанијом и расправљали о будућем „Етничким границама“ Албаније на основу програмски циљева Лиге. Идејни вођа овог покрета био је Џафер Дева он је све активности спроводио у договору са немачком командом у Тирани.²⁶ Одлука о дизању устанка донесена је после прогласа Централног комитета Друге Призренске лиге од 18 октобра 1944 године у коме се тражила одбрана „етнички чисте Албаније“.²⁷ Побуна је почела 2 децембра 1944 године нападом на Урошевац; брзо се проширила у срезовима Качаник и Гњилане, а

¹⁹ А. Животић, нав. дело, 77.

²⁰ Исто 77.

²¹ К. Nikolić, S. Cvetković, nav. delo, 28 .

²² Исто, 29.

²³ Исто, 29.

²⁴ Исто, 29.

²⁵ Исто, 35 .

²⁶ Исто, 36.

²⁷ Исто, 36.

њен центар био је у рејону Дренице.²⁸ Титовом наредбом од 8 фебруара 1945 године на Косову и Метохији заведена је војна управа која је била орган војно-државне власти. За команданта војне управе постављен је управник Саво Дрљевић. Завршне борбе су вођене у рејону планине Чичевице. Отпор Албанаца сломљен је 21 фебруара 1945 године.²⁹ Тако треба разумети и одлуку револуционарне владе и њеног повереништва да колонизацију од 6 март 1945 године о забрани повратка на Косву и Метохију протераних Срба за време рата, а који су на ту територију дошли после 1918 године.³⁰ Можда је ситуацију на Косову и Метохију најбоље илустровао Благоје Нешковић председник прве комунистичке владе на седници Политбироа ЦК КПЈ, одржана је 1 априла 1945 године реченицом „шиптари су против нас фронтално“.³¹ На ванредној седници Српске комунистичке скупштине одржане 7 априла 1945 године закључено је да Косово и Метохију треба као аутономну јединицу укључити у састав федералне Србије.³² Обласна скупштина Косова је на заседању оджаног 9 и 10 јула 1945 године у Призрену усвојила резолуцију којом је „изражена жеља“ о прикључењу ове области федералној Србији, као њеном саставном делу.³³

Проглашену албанску независност 13 јула 1944 признала је само Немачка. Чак и немачки савезници – Бугарска, Румунија и Мађарска – нису признали албанску државу. То су одбили да учине и не неутралне земље као Швајцарска и Шпанија.³⁴ Повратак колонистима је званично забрањен 6 марта 1944, а Повереништво унутрашњих послова НКОЈ-а које предводио Влада Зечевић је колонисте усмеравало ка Војводини. Отпор повратку колониста је подстицан и од стране Албанаца који су се налазили у органима власти. Доношење посебног Закона о ревизији додељивања земље колонистима и аграрним интересентима у Македонији и Косовско-метохијској области започео је рад посебних мешовитих комисија које су радиле на томе да се не омогући повратак лицима која су добили земљу од претходних режима.³⁵ Око 10-11000 колонистичких

²⁸ K. Nikolić, S. Cvetković, nav. delo , 37.

²⁹ Исто , 37.

³⁰ Исто, 38.

³¹ Исто, 40.

³² Исто, 40

³³ Исто, 40.

³⁴ А. Животић , нав. дело, 92.

³⁵ Исто, 122.

породица је остало без права повратка. Слободно се може закључити да је тиме озакоњен насилан егзодус Срба и Црногораца из 1941.

Брзо се приступило спровођењу аграрне реформе којом је омогућена подела земље албанским сељацима која се до тада налазила у власништву бегова, српских велепоседника и цркве. Истовремено, на тлу Косова и Метохије је остало велики број албанских породица које су се током рата услед отворености граница неометано ту населиле, иако нису имали југословенско држављанство. Тиме је практично заокружена најзначајнија фаза албанизација простора Косова и Метохије која је започела априлским сломом Краљевине Југославије 1941, чиме су се етничка и демографска структура тог простора драстично измениле. Албанско усељавање на Косово и Метохију је настављено и по завршетку рата.³⁶

Извесна албанизација тог простора вршена је и преко слања професора из Албаније на Косово и Метохију који су у три гимназије, у Пећи, Призрену и Приштини и учитељској школи у Ђаковици, на захтев Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију предавали пре свега албански језик, али и остале предмете. Према оцени Министарства просвета НР Србије, радило се о недовољно стручним наставницима који нису располагали довољним бројем потребних уџбеника, па су већи део градива диктирали ученицима, што је стварало низ проблема.³⁷

Крајем 1946 се чинило да су односи између Југославије и Албаније на врхунцу. Низом међудржавних уговора обезбеђено је чврсто партнерство. За наредну 1947 планиране су обимне инвестиције у Албанији, јачање југословенског економског присуства, интензивирање војних контаката на бази заједничког планирања, југословенске помоћи и школовања и усавршавања албанских официра у југословенским војним школама и академија.³⁸ Једна од првих назнака кризе била је изношење Титових слика из различитих државних установа, а потом и фабрика поводом прославе тридесетогодишњице Октобарске револуције. Брозова слика је остала само у редакцији албанског војног листа.³⁹ Крајем 1947 односи између Југославије и Албаније су запали у тешку кризу која је претила да превазиђе оквире

³⁶ А. Животић, нав. дело, 123.

³⁷ Исто, 124.

³⁸ Исто, 223.

³⁹ Исто 225.

тренутног конфликта и прерасте у озбиљнији и трајни сукоб.⁴⁰ Већ последњих дана јуна 1948 албанска влада је затворила југословенску књижару у Тирани и наредила избацивање слика Јосипа Броза Тита из јавних просторија и канцеларија мешовитих друштва, што је изазвало протесте југословенске владе.⁴¹ Криза у југословенско-албанским односима крајем 1947 и почетком 1948 је коинцидирала с кризом у југословенско-совјетским односима.⁴²

Стање на Косову и Метохији почело да се компликује када су 1954 године обновљени дипломатски односи са Албанијом.⁴³ Ситуација је била посебно драматична у школству, како основном тако и средњошколском. Албански учитељи, наставници и професори све су чешће одбијали да наставу изводе по плановима и програмима Југославије и Србије.⁴⁴ Прикупљање „илегалног оружја“ на Косову и Метохији, извршено 1956 године одлуком Савезног извршног већа и Извршног комитета ЦК СК Југославије, обзанило је широкој јавности постојање илегалног сепаратистичког покрета који тежи заснивању велике Албаније. Међутим, о целој истини није се писало у новинама, нити су државни и партијски функционери о томе говорили.⁴⁵

Трећа Призренска лига“ је формирана у Њујорку, 20 октобра 1962 године, на иницијативу групе албанских емиграната на Косову. Према усвојеном програму, ова организација има за циљ уједињење албанског народа и делова југословенске територије на којој живе Албанци, како кажу, под „југословеским ропством“⁴⁶ Оснивачи „Треће призренске лиге“ Митхад Враница и Исмет Бериша посебно су истакли да ће „Лига“ деловати независно од других емигрантских организација и група које су у иностранству формиране после 1945 године.⁴⁷

Пред демонстрације 1968 године регистровано је више националистичких и иредентистичких иступа, нарочито у време сталне расправе. Иредентисти, нарочито из редова просветних радника, интелектуалаца, међу којима и професора факултета ,

⁴⁰ А. Животић, нав. дело, 295.

⁴¹ Исто, 319.

⁴² Исто, 330.

⁴³ К. Nikolić, S. Cvetković, nav. delo, 44.

⁴⁴ Исто, 45.

⁴⁵ Добрица Ћосић, *Косово*, Београд компанија *Новости* 2004. године, 8.

⁴⁶ Milenko Babić i drugi, *Enver Hodžina Albanija*, Beograd Tanjug 1981. godina, 203.

⁴⁷ Исто, 203.

бивших осуђеника, сматрали су да се Косово може прикључити Албанији само ако се пре тога избори за статус републике. На неким зборовима и скуповима грађана отворено је заступана теза о Косову као северној Албанији.⁴⁸ Десет дана пре почетка демонстрација, Служба државне безбедности САП Косово и органа безбедности ЈНА имали су сигурне податке и индикаторе о томе да се демонстрације припремају. Те своје податке они су ставили на располагање руководству покрајине које је после свега оценило да демонстрације неће бити.⁴⁹ У демонстрацијама је било више стотина учесника а поворка је формирана испред Филозофског факултета.⁵⁰ Учесници су изазивали неред, и разбијајући излоге и преврћући возила, наносили материјалну штету друштвеној заједници и грађанима. У демонстрацијама је било и повређених. До демонстрација са сличним садржином дошло је и у Урошевцу, Гњилану и Подујеву.⁵¹

На састанцима радних колектива и друштвено-политичких организација који су почели непосредно после демонстрација, радни људи и грађани Косова и Метохије најенергичније осуђују овакве непријатељску делатност и најодлучније захтевају да се против њених организатора и актера предузму најоштрије мере.⁵²

Већ у октобру 1968 године у Пећи, Приштини, Сувој Реци дошло је до националистичких демонстрација у којима је учествовало близу 400 ученика. Сличних покушаја је било и у Косовској Митровици. Организатори су били просветни радници и бивши политички осуђеници. У тим демонстрацијама је поцепано око стотину југословенских застава.⁵³ Атмосфера у покрајини почела је да се усијава 16 октобра 1968 године када је мања група омладине (око 200 средњошколаца) у Пећи тражила одвајање Космета од Југославије и клицала Титу и Фадиљу Хоџи, што је коинцидирало са завршеним сасатанком Комисије за уставна питања. Два дана касније на седници Комисије коначно су утврђени нацрти уставних амандмана за измену републичког Устава. Нису прихваћена четири покрајинска захтева: једнак број посланика у Већу народа као и Република, набрајању покрајина као саставних јединица федерациј, промена назива Статута покрајина у Устав и промена имена у Социјалистичку

⁴⁸ Dragan Marković i Savo Kržavac, *Zašto su smenjivani*, Narodna knjiga- Beograd 1985. godine, 258.

⁴⁹ Isto, 258.

⁵⁰ Isto, 258.

⁵¹ Isto, 255.

⁵² Isto, 255.

⁵³ Д. Марковић, С. Кржавац, нав. дело, 258.

Аутономну Покрајину. Одмах је уследио одговор: масовне демонстрације сада се клицало Енверу Хоџи. Окосницу демонстрације чинили су албански студенти и ђаци, па је очигледна намера организатора да се изведе паралела са студентским немирима у целом свету.⁵⁴ Демонстрације су почеле 28 новембра 1968 у готово у свим већим градовима на Косову, као и у Тетову и Гостивару у Македонији. Албанци су јасно истакли захтев да Косово постане Република. Тражени су устав, оцепљење и уједињење подручја на којима живе Албанци

Лист Албанске партије рада „Зери и популит“ је 24 октобра 1968 упутио позив Албанцима на Косову за излазак у побуну. А Радио Тирана је 8 децембра 1968 објавила вест да је погинуо један младић у демонстрацијама у Приштини проглашен за народног хероја и да је отац убијеног изјавио да ће наставити његово дело.⁵⁵

Демонстрације су првобитно припремане за 28 и 29 новембар 1968 али су њихови организатори дочекали да се о томе сазнало, па су се на брзину одлучили да се помере дан-два раније – за 27 новембар⁵⁶Припреме су вршене организовано. Обављени су разговори са студентима, ученицима и другим предвиђеним учесницима у демонстрацијама, а са онима који су се супростављали овој идеји организатори су се и физички обрачунавали. За почетак демонстрације одређено је 16 часова, јер се у то време враћају радници с посла, па су организатори рачунали на њихово укључивање у побуну. Непосредно пред почетак демонстрација око 500 средњошколаца и студената окупљено је било у групама, да би затим кренули према центру града. Многи од демонстраната били су наоружани. Неки су и пуцали током демонстрација, а било је пуцњаве са прозора неких зграда.⁵⁷ И 27 новембра, у поподневним часовима у Приштини су избиле демонстрације које су изненадиле све који су требало да их онемогуће! У Београду су државним и партијским руководствомима Југославије и Србије стигле прве поверљиве депеше са веома оскудним информацијама о демонстрацијама. Из Покрајине су стизала и уверавања да се ради о немирима невеликих размера који ће брзо бити смирени, без већих последица.⁵⁸ Главно збориште демонстраната било је двориште Филозофског факултета у коме се окупило две хиљаде студената,

⁵⁴ К. Nikolić, S. Svetković, nav. delo, 60.

⁵⁵ Д. Марковић, С. Кржавац, нав. дело, 258.

⁵⁶ Исто, 258.

⁵⁷ Исто, 258.

⁵⁸ Исто, 259.

средњошколаца и осталих грађана. Одатле су изашли на улицу Маршала Тита и кренули ка центру града. Успут су им се прикључивали они који су стизали аутобусима и другим превозним средствима из осталих места.⁵⁹Изнад глава су уздигли транспаренте са непријатељским паролама против Тита, Југославије и против Срба. Међу осталим паролама биле су и ове: „Хоћемо Републику“, „Живео 28 новембар“, „Тражимо самоопредељење“, „Доле колонијалистичка политика према Косову“, „Хоћемо да Прешево уђе у састав Косова“ и слично.⁶⁰ Полиција је жестоко интервенисала. Било је и пуцњаве. Један Албанац је убијен, десетак их је рањено, тридесетак повређено... У Приштини су поразбијани излози, направљена је велика материјална штета.⁶¹Догађаји нису потврдили Титово минимизирање догађаја на Косову и Метохији. Шовинистичке демонстрације се шире и на Македонију.⁶²

Председништво ССРН Косова и Метохије одржало је 1 децембра свој састанак на коме су осуђене демонстрације. Члан овог председништва Зећир Робај је рекао: *„Последње демонстрације представљају кулминацију смишљене и безобзирне активности непријатеља“*.⁶³

О демонстрацијама су се као форуму изјансили и Председништво ССРН Србије (4 децембар) и Централни комитет СК Србије (5 децембар). А Покраински комитет СК Косова и Метохије је већ анализирао спровођење одлука и ставове о демонстрацијама.

⁶⁴

Фадиљ Хоца је говорио о једном аспектима демонстрација о коме се иначе у целој политичкој акцији мало говорило – о пропаганди из суседне Албаније. Штампана и радио у Тирани – рекао је Хоца – сваког дана имају по неки напис против Југославије⁶⁵

Вели Дева је, на истој седници ПК, говорио о слабостима у раду с омладином, нарочито у школама.⁶⁶

⁵⁹ Д. Марковић, С. Кржавац, нав. дело, 259.

⁶⁰ Исто, 259.

⁶¹ Д. Ћосић, нав. дело, 24.

⁶² Исто, 25.

⁶³ Д. Марковић, С. Кржавац, нав. дело, 262.

⁶⁴ Исто, 262.

⁶⁵ Исто, 262.

⁶⁶ Исто, 262.

Мада су албански функционери осудили демонстрације, искористили су прилику да изнесу што више захтева у корист остварења шире аутономије у односу на Србију. Само месец дана касније, избрисана је „Метохија“ из службеног назива Покрајине, заставе суседне Албаније почеле су да се вијоре широм Косова; укинут је назив „Шиптари“ и уведено је јединствено име „Албанци“. Уставни амандмани из 1971 били су преломни корак у конструисању покрајине са овлашћењима републике. Пошто је Србија и даље посматрана као „потенцијално унитаристичка снага“, њене две покрајине добиле су много ширу аутономији: извршну, законодавну и судску власт, све се отвореније говорило да су покрајине „конститутивни елемент југословенског федерализма“. Тако је почела „златна деценија“ (1971-1981) косовских Албанаца која је за последицу имала нагли и убрзани наставак смањења српске популације.⁶⁷

На почетку осме деценије 20 века неколико догађаја јасно је показало каква ће политика бити вођена према Србима. Исељавање под притиском добило је на замаху после Брионског пленума и пада Александра Ранковића. Са снажењем сепаратистичке косовске бирократије, иза које је стајала теза о етничком чистом Косову.⁶⁸

Први јавни захтев за заштиту националних права и личних слобода Срба и Црногораца истакнут је на 28 седници Покрајинског комитета СК Косова, одржаној јуна 1971.⁶⁹

Други покушај учинили су крајем исте године студенти српске и ценогорске националности на Приштинском универзитету. На збору студената Правног и Економског факултета са наставе на српскохрватском језику 3. Децембар 1971 усвојени су закљичци у 10 тачака и упућени руководству Југославије. У закључцима, поред осталог, стајало да су студенти Срби и Црногорци већ неколико година „изоловани од друштвеног, јавног и политичког живота.“ Студенти су били огорчени и због избацивања грба Србије са свих печата Правног и Економског факултета, као и због одлуке да се из диплома брише назив „Ср Србија“.⁷⁰

На скуп одржан 6 децембра на Правном факултету упада група Албанаца и избија туча. Милиција интервенише тек када су нападачи отишли и приводе групу

⁶⁷ К. Nikolić, S. Cvetković, nav. delo, 61.

⁶⁸ Isto, 62.

⁶⁹ Isto, 62.

⁷⁰ Isto, 63.

претучених студената Срба! А приштински СУП је „у циљу успостављања реда и мира на Универзитету“ поднео пријаве против 13 студената којима је судија за прекршаје изрекао казне од 30 до 60 дана затвора. Против новинара Политике и Вечерње новости који су извештавали о овим догађајима подигнута је оптужница због ширења лажних вести и узнемирења јавности, али се касније одустало од оптужнице. Председник и секретар ПК СК Косова, Махмут Бакали и Михаило Звицер, оценили су студентске захтеве као „националистичку и антисамоуправну диверзију“. ⁷¹

Покрајинске власти су од 1972 забраниле објављивање свих вести о притисцима и злочинима над Србима, уз образложење да се њиховим изношењем у јавност „распирује национална мржња и отежава борба албанских кадрова против албанског национализма“. ⁷²

Тако се политички живот Срба на Косову и Метохији током читавог периода од краја Другог светског рата до побуне Албанаца из 1981 одвијао у оквиру КПЈ/СКЈ. Они који би довели у питање званичну политику у било ком домену били би одстрањени са функција, из Партије а тиме и из јавног живота. ⁷³

Југославија се почиње конфедерализовати тек од краја 60-их година, да би уставни амандмани из 1971. године тај процес привели крају. Та решења била су основ за доношење Устава из 1974. године. Првих тридесет година свог постојања, Југославија је била прилично или умерено централизована федерација. Последњу деценију и по, она је федерација са снажно присутним конфедералним обележјима. Чак се може рећи да су конфедерални елементи били присутнији у политичком животу него у Уставу. Они су се испољавали и тамо где их Устав није прописивао, јер су републичке и покрајинске политичке елите настојале да све одлуке буду доношене консензусом, и онда када то Устав није прописивао. У том смислу, политичка пракса је донекле извитоперила уставну норму. Исте 1974. године донети су и Устави свих југословенских република. По уставу Социјалистичке Републике Србије, покрајине Војводина и Косово и Метохија добиле су велика овлашћења и права, а територија Србије се поделила фактички на три дела(покрајина Војводина, покрајина Косово и Метохија, ужа Србија). Територија покрајина није се могла мењати без одлуке

⁷¹ K. Nikolić, S. Cvetković, nav. delo, 63.

⁷² Isto, 64.

⁷³ Isto, 64.

покрајинске Скупштине. Државно руководство Србије имало је надлежности над покрајинама једино по питањима, тадашње, народне одбране (ЈНА) и новца.⁷⁴

Од 1978 године, почињу убрзани напори Тиране да јача своје културне везе и укупну размену са САП Косовом и другим деловима СФРЈ у којима живи албанска народност. То се одразило и у повећаном броју гостовања, у оба правца, културно-уметничким група, позоришних ансамбла, али по правилу, само на релацији Албанија – југословенски градови у којима живи алабанска народност.⁷⁵ У дневном листу „Рилиндја“ од 17. 12 1977 године изашао је чланак Пајазита Нушија под насловом: „Призренска лига и главне компоненте и њена ослободилачка свеукупност“, а у вези са самом прославом стогодишњице Лиге, исти аутор написао је 1978 године брошуру „Призренска лига и њен значај за национално и социјално ослобођење Албанаца“.⁷⁶ За председника Одбора за прославу стогодишњице Призренске лиге у Албанији именован је Рамиз Алија. Уводник у Зери и популиту био је у исто време и уводник у осталим листовима и гласилима која излазе у Тирани. Уводник је био редакцијски чланак, односно чланак Одбора за прославу. Рамиз Алија у том уводнику својата Косова, говори у „име Косова“, када говори о „албанском народу“, о борби за ослобођење Улциња, о „албанској нацији“ – мисли и на Албанце у Југославији, као „нераздвојне из његове историје.

Реферате историчара Албаније на Конференцији у Приштини о стогодишњици Призренске лиге записао је Милика Павловић који је био присутан на Конференцији у Приштини као акредитовани новинар. Касније је обрадио своја запажања у једну целину, која су изашла, под насловом „Како су кројили Велику Албанију“. Шућри Балвора је говори о борби Призренске лиге за националну аутономију. Наглашава да је проблем очувања територијалног интегритета и неприкосновеност албанске земље – први циљ Лиге.⁷⁷ Призрен назива главним градом „нове Албаније“⁷⁸ Значај Лиге је у томе што је истакла захтев за територијално-политичком и административном управом

⁷⁴ Спасоје Ђаковић, *Сукоби на Косову*, Народна књига Београд 1986, године, 446.

⁷⁵ М. Vabić i drugi, *nav. delo*, 181.

⁷⁶ С. Ђаковић, *нав. дело*, 184.

⁷⁷ Исто, 190.

⁷⁸ Исто, 190.

над svakим педљем албанске земље тј супроставила се распарчавању Албаније према одлукама берлинског конгреса.⁷⁹

Научна национална конференција о Призренској лиги у Тирани одржана је од 12 до 16 јуна 1978 године. поред научника из Албаније, Конференцији је присуствовало осамнаест реферата из других земаља: СФРЈ; Бугарске, Румуније, СР Немачке и Турске.⁸⁰ Научна конференција о Призренској лиги у Тирани свој идејно-политички и акциони програм усресредила је у ангажовању својих грађана у Албанији, у мобилисању Албанаца у Југославији и мобилисању светског јавног мњења за стварање „Велике Албаније“ – данас то конкретно значи припајање Албанији оних крајева Југославије у којима живе Албанци, а то су: САП Косово, делови Македоније и Црне Горе и југа Србије ван Покрајине Косово.⁸¹

За почетак Међународне научне конференције о стогодишњици Призренске лиге у Приштини 10 јуна 1978 године одређен је дан када је отпочела рад и скупштина 1878 године, а за почетак Националне научне конференције о стогодишњици Призренске лиге у Тирани одређен је 12 јуна 1978 године, како би реферати са Косова могли поднети своје реферате на Конференцији у Тирани.⁸² На Конференцији у Призренској лиги у Тирани 14 и 15 јуна 1978 године било је пристуно 13 референата који су стигли са Косова.⁸³

Приштина, 6 маја 1980. године била под утиском смрти председника Тита. Приликом свих пет посета Косову, радни људи и грађани, омладина и пионери, сви народи и народности, приређивали су председнику Титу величанствен дочек⁸⁴ у Приштини, 31 маја, у свечаној академији, која је данас одржана у омладинском дому „Боро у Рамиз“ у Приштини, обележена је десетогодишњица оснивања, развој и успешног рада Универзитета. Пре почетка свечаности, минутом ћутања одата је најдубља пошта преминулом председнику Титу. Успешан развој Универзитета, као и сва достигнућа Косова, посебно је истакао председник ПК СК Косова, нераскидиво су

⁷⁹ С. Ђаковић, нав. дело, 190.

⁸⁰ Исто, 192.

⁸¹ Исто, 192.

⁸² Исто, 192.

⁸³ Исто, 192.

⁸⁴ „Политика“, 7 мај 1980, Приштина, страна 6.: *Нема више најдражег пријатеља*; 3. 3.

везана са именом и великим револуционарним делом друга Тита, који се стално интересовао и ангажовао за његов развој. У реферату поводом десетогодишњице Универзитета у Приштини, ректор Универзитета др Газменд Зајмиизразио је на почетку жаљење и велику тугу, што у данима прославе у нашој средини нема друга Тита. За десет година на овом универзитету дипломирало више од 9000 студената, докторирало је више од 100 и магистрирало 120 научних радова. Од свог оснивања овај универзитет прихватио је идеје о реформи високог школства, и у томе постигао веома значајне резултате. Данас, овај универзитет, сарађује веома успешно са свим универзитетима у земљи, и са више универзитета у свету.⁸⁵

⁸⁵ „Политика“ 1 јун 1980, 6 страна; Прослављена десетогодишњица универзитета у Приштини, З. Зејнели

Одједи демонстрација у објављеним партијским мемоарским изворима и у историографским делима

Терен за испољавање великоалбанског национализма у виду ових демонстрација је био знатно раније припремљен. Још је Скупштина Косова крајем 1969. године усвојила Закон о равноправности језика и писма. Закону се не би имало шта приговорити да се није радило само о формалној равноправности. „Равноправност“ се у пракси претворила у обавезу учења искључиво албанског језика, што је имало далекосежне дискриминаторске последице. Покрајински комитет је на Шестој седници заузео став да однос просветног кадра у школама мора да буде 70 посто у корист Албанаца.⁸⁶ Ова мера послужила је неким националистима и каснијим отвореним контрареволуционарима да, често не бирајући средства, од стране српски и црногорски руководећи кадар из просвете. У пракси је та мера помогла албански кадар да превлада чак и до 90%.

Косовско питање је изазивало огромно интересовање владајућег режима Енвера Хоце у Албанији. Подржавајући идеју о великој Албанији режим Енвера Хоце је видно исказивао аспирације према југословесној територију на Косову. Ове аспирације су се темељиле на етничкој структури ове јужне покрајине, јер је албански народ временом постајао већински на тим просторима. Од 1974 до почетка 1981 године, Служба државне безбедности на Косову идентификовала је преко 600 лица која су мање или више организовано деловала са иредентистичко-националистичким позиција. Осуђено је 89 лица, а 40 је прекршајно кажњено. Поднесене су пријаве уз прекршајно кажњавање за још 503 лица која су у овом периоду јавно непријатељски уступале са иредентистичко-националистичким позицијама.⁸⁷ Након смрти Јосипа Броза Тита у мају 1980. године нестала је снажна фигура, која је је колико толико великоалбанске претензије држала у пасивни положај.⁸⁸ Водећу улогу у припремању ових антидржавних протеста одиграла је организација „Марксиста-лењиниста Косова“. Она је имала и свој комитет па чак припремљену и сву другу организацију за преузимање власти. Откривено је 8 база и 13 склоништа ове организације. На Осмом

⁸⁶ Muhamed Kešetović, *Kontrarevolucija na Kosovu*, Zadruga- Beograd 1984. godine, 46.

⁸⁷ M. Babić i drugi, *Enver Hodžina Albanija*, Beograd Tanjug 1981. godina, 190.

⁸⁸ K. Nikolić, S. Cvetković, nav. delo , 73.

конгресу Албанске партије рада Енвер Хоџа је потврдио умешаност албанских власти у рад те организације.⁸⁹ Врло брзо након смрти Јосипа Броза албански иредентизам се испољио у пролеће 1981. године у виду демонстрација широм косовске покрајине. Организатори антидржавних демонстрација су рачунали на то да је власт била неспремна да им се супротстави, што је имало утемљење у понашању владајуће елите у претходним годинама. Демонстрације су започеле 11. марта у Приштини, као привидно социјални протест пар стотина албанских студената. Протести су кренули из мензе студентског дома у Приштини, због „квалитета исхране“. Запажено је демонстративно понашање извесног броја студената који су се жалили на храну, настојали да прошире незадовољство међу свим осталим студентима, са очигледном намером да испровоцирају инцидент. Међутим треба нагласити да демонстрације нису биле спонтане него су унапред испланиране. Дан уочи нереди, 10. март 1981 у соби 310 Трећег студентског дома у Приштини, састала се илегална група организатора. Тада је договорено да нереди почну инсценирањем незадовољства због слабе хране, јер ће на томе привући већи број студената. Тринаест учесника овог илегалног састанка преузело је обавезу да свако лично ангажује и окупи што већи број учесника у акцији. Придобијање присталица за сутрашње нереди вршено је током ноћи. Непосредно пред почетак побуне, група је одржала хитан састанак ради провере да ли припреме теку по плану. У „заказано“ време ресторан је био пун. Студенти су почели да узимају храну. Одједном је њих десетак почело да виче и тражи долазак управника на разговор. Управник је дошао и настојао да смири студенте објашњењем да ће храна бити боља. Тада је један од илегалца – Кадри Круеџију бахато преврнуо сто. То је у ствари био знак за почетак нереди. Дошло је до општег комешања, вике, превртања столова, разбијања посуда и прозорских стакала.⁹⁰ Из мензе демонстрације су се пренеле у центар града, где је код Албанолошког института дошло до сукоба са полицијом. Код Албанолошког института наишли су на милиционере и сукобили се са њима. Уздржаност милиционера и настојање да не повреду ниједног од демонстраната, ови су злоупотребили на најгрубљи начин, гађали су их чим су стигли – камењем и свим други што им је дошло до руку.⁹¹ Органи безбедности су блокирали круг Студентског дома и онемогућили излазак нових демонстраната на улице. Један од милиционера је

⁸⁹ Muhamed Kešetović, nav. delo, 78.

⁹⁰ Dragan Marković i Savo Kržavac, *Zašto su smenjivani*, Narodna knjiga- Beograd 1985. godine, 424.

⁹¹ Isto, 425.

тешко повређен. Пребачен је у болницу. Све се то догођало на очиглед великог броја грађана који су изашли у шетњу, или их је из кућа измамила бучна галама. Око 2:30 часова спроводи се одлука Комитета за општенародну одбрану и друштвену самозаштиту САП Косова о употреби сузаваца за растурање демонстраната. Испалено је неколико петарди, демонстранти су се разбежали, једна група од педесет младића трчи у правцу студентског ресторана и студентских домова. Они су испред зграде у Студентском центру дочекали зору, провоцирајући повремено милиционере, гађајући их каменицама и котрљајући на њих азбестне цеви.⁹² Југословенска јавност је већ 12 марта обавештена путем Тањуга о демонстрацијама, али битно је нагласити да се та вест прочитала међу последњим вестима у централном Дневнику.⁹³ Многи ову вест нису ни објављивали, а неки су јој и по пласману на страницама листа дали петоразредно место. *Политика* је ову вест објавила тек на седмој страни.⁹⁴ Већ 26. марта демонстрације су показале своје прави националистички и сецесеионистички карактер, јер су се уз пароле социјалног карактера на њима чуле и оне чисто политичке: „*Хоћемо Републику*“, „*Косово-Република*“, „*Косово је наше*“, „*Живело братство албанског народа*“, „*Албанци смо а не Југословени*“. На улици су се чуле још и друге пароле, које откривају антијугословенски и шовинистички карактер ових демонстрација: „*Напоље шкије с Косова*“, „*Смрт српским угњетачима*“. Било је и парола које откривају умешаност албанског режима Енвера Хоџе: „*Ми смо деца Скендер-бега, војска Енвер Хоџе*“.⁹⁵ Док стране новине веома опширно и детаљно пишу о демонстрацијама у Приштини од 26 марта, југословенска јавност се о томе информише из „приватних извора“. Они до чијих је руку долазила информација из страних извора почели су и сами да сумњају и закључују да се нешто крије од јавности.⁹⁶ Тако да се у први мах у југословенској јавности појавила прича о демонстрацијама. Проблеми на Косову су посматрани у партијски мотивисаној

⁹² D. Marković i S. Kržavac, nav. delo, 425.

⁹³ K. Nikolić i S. Cvetković, nav. delo, 73.

⁹⁴ Вест у целини гласи: „У студентском центру у Приштини синоћ је дошло до нарушавања јавног реда и мира од једне групе студената. До тога је дошло када су поједини непријатељски елементи покушали да искористе незадовољство једног броја студената исхраном у студентској мензи. Након ангажовања студената, наставног особља Универзитета и грађана осудили су овај изгред као друштвено штетан. Настава и рад на универзитету у Приштини одвијају се нормално“. Dragan Marković i Savo Kržavac, *Zašto su smenjivani*, Narodna knjiga- Beograd 1985. godine, 423.

⁹⁵ M. Kešetović, nav. delo, 92.

⁹⁶ D. Marković i S. Kržavac, nav. delo, 428,

литератури као контрареволуција, првенствено због сецесионистичког набоја против државног поретка.⁹⁷ Следећих неколико дана није било већих нереда, али се по много чему могло закључити да догађаји од 26 марта неће бити и последњи. Уследило је ширење лажних гласина о стотинама убијених у Приштини, о злостављању албанске омладине, о „крви која тече улицама“, о батињању и силовању албанских жена и многих других измишљотина чији је циљ био да се узнемири јавност и изазове револт у народу.⁹⁸

У предвечерје главног удара, 31 марта – дошло је до демонстрација у Обилићу, недалеко од Приштине. Ученици Средњошколског центра, предвођени наставницима и студентима, изашли су на улицу и узвикивали иредентистичке пароле. Придружила им се и једна група радника. То је била тек најважнија акција које је сутрадан добила размере контрареволуције – у Приштини, Подујеву, Вучитрну, Липљану, Ђаковици, Глоговцу, Сувој Реци, Урошевцу, Витини и неким мањим местима.⁹⁹

Објективни политички услови на Косову и Метохији после 1966 омогућили су потпуну албанизацију Покрајине Косово и подстакли албански сепаратизам, па се због тога могло и очекивати да се антијугословенске демонстрације неће лако смирити, и да се албански иредентизам неће лако победити. Ако га полиција прогна са улице, он ће деловати у илегалу, заправо у полуилегалу, само да добија на жестини, као и сваки национални покрет. Он се више не може спречити ни одржати у некој социјалистичкој легитимности, у којој га у последње две деценије одржава Савез комуниста Косова.¹⁰⁰ Протести су достигли врхунац почетком априла када су се проширили на скоро све градове и већа места покрајине. Узвикујући и носећи горе поменуте пароле, десетине хиљада демонстраната је рушило и уништавало све пред собом. Нападали су чак хладним и ватреним оружјем припаднике снага безбедности који су им се супротстављале. У овим сукобима је погинуло 8 демонстраната и 1 полицајац, док је неколико стотина учесника са обе стране теже и лакше повређено. Због изразито антијугословенског и терористичког карактера, а уз то у масовност карактера ових демонстрација, највиши државни органи донели су 2. априла 1981. одлуку да се на територији Покрајине прогласи кризна ситуација, а на територији општине Приштина

⁹⁷ М. Кеџетовић, нав. дело, 27.

⁹⁸ Д. Марковић и С. Кржавач, нав. дело, 431.

⁹⁹ Исто, 432.

¹⁰⁰ Д. Ћосић, нав. дело, 30.

и неколико суседних ванредно стање и забрана кретања већег броја лица на јавним местима. Побуна албанских националиста је тако угушена и безбедносна ситуација до извесне мере стабилизована. Председник Председништва САП Косово Џавид Нимани дао је ширу изјаву за новине 2. априла у којој је рекао: *„Непријатељски елементи су се послужили не само демагошким социјалним и националистичким паролама да би окупили што више младих и грађана, већ су прибегли и најпрљавим методама као што су притисци, претње, застрашивања, уцене, па све до злоупотребе деце.”*¹⁰¹ Комунистичке власти су прибегавале разноразним начинима како би се демонстрације дискредитовале и омаловажавале.

Непријатељски елементи који су организовали ове демонстрације употребили су и оружје против органа безбедности. Може се слободно рећи да је крајњи циљ демонстрација било је дестабилизовање Југославије и прикључење Косова Албанији. Албанска побуна из априла 1981 утицала је на то да косовско питање постане проблем целе Југославије. Ове контрареволуционарне акције биле су добро организоване и по ширини су захватале све већа места у САП Косово. Организатори контрареволуционарне акције поред извођења деце, ђака и студената на улице, настојали су да и радничку класу изведу на улицу.¹⁰² Крупан допринос у сузбијању контрареволуционарних акција дала је Југословенска народна армија.

Било је неопходно у јавности створити слику како је све у реду, и како ништа није нарушило државну стабилност. У ту сврху су истакнути партијски функционери наглашавали да ништа није нарушило братство и јединство албанског и српског народа. Када је побуна сломљена, Фадил Хоџа је 3 априла осудио демонстације и југословенској јавности послао поруку да ће албанци сачувати братство и јединство: *„Не дамо ми да ико окаља образ Албанаца, да окаља братство и јединство, ту светлу тековину наших народа. Албански народ, као и српски, црногорски и сви други, чуваће га као зеницу свога ока. То је вечни завет нас комуниста, Титових сабораца, свих поштених људи“.*¹⁰³ Затим је Стане Доланац, члан федералног партијског Председништва, 6 априла одржао конференцију за домаће и стране новинаре на које је стидљиво проговорио о правом карактеру Албанских демонстрација. Одговорност је

¹⁰¹ D. Marković i S. Kržavac, nav. delo, 433.

¹⁰² M. Kešetović, nav. delo, 91.

¹⁰³ K. Nikolić i S. Cvetković, nav. delo, 75.

пребацио на иностране центре који су желели дестабилизацију Југославије.¹⁰⁴ На заједничкој седници Председништва СФРЈ и Савезног Савеза за заштиту уставног поредка 29 априла 1981, Лазар Колишевски је истакао да је политика Албаније било једно од најзначајних изворишта „националистичке еуфорије“ али не и једини узрок. О демонстрацијама се разговарало и на Универзитету, на саветовању са секретарима основних организација СК и Студентског центра, са председницима акционих конференција факултета и деканима. Анализирано је стање на Универзитету и у Студентском центру и предузете су мере да се настава на факултетима нормално одвија.¹⁰⁵

Албански политичари „прихватили су део одговорности“. На седници ПК СК Косова, одржаној 5 маја 1981 је посебно тражио одговорност просветних радника и албанске интелигенције нагласио је да се на две столице се не може седети више.¹⁰⁶

Седница ЦК СК Србије посвећена албанској побуни на Косову одржана је и 7. маја 1981. године. Ћосић није пропустио да и кроз писање о овој седници нападне легитимитет југословенске власти.¹⁰⁷ Врло тенденциозно и малициозно Ћосић је оспоравао право југословенским властима да бране уставни поредак, док је набој албанског иредентизма правдао речима да је то њихов нормални демократски циљ који је подразумевао уједињење са матицом. Но ипак је нагласио да је тај како каже национално-ослободилачки покрет албанског народа сав прожет: *„дивљом мржњом и геноцидним методама против српског народа, освајањем српске и македонске територије шовинистичком идеологијом, назадњачком романтиком историјским лажима, балканско-племенским и исламским моралом, бруталношћу, вандализмом,*

¹⁰⁴ К. Nikolić i S. Cvetković, nav. delo 75.

¹⁰⁵ D. Marković i S. Kržavac, 425.

¹⁰⁶ К. Nikolić i S. Cvetković, nav. delo, 76.

¹⁰⁷ Ћосић је овој седници писао: „*Двадесет годинасу водили политику симулирања великоалбанског шовинизма, антисрпства на Косову и у Југославији, прогањали као националисте све који су покушавали да се супроставе тој титоистичкој политици братства и јединства, том коминтерновско-стаљинистичком антијугословенству и антисрпству, а сада, када су им угрозили власт, када су им задрмали властодежачке фотеље, они су послали војску и полицију да пуца и убија по Косову. Убијено је стотину људи, младића, студентата, девојака као контрареволуционарна и непријатеља. И убијаће хиљаде, убиће и сто хиљаде југословенска бирократска олигархија, само да одбрани Титову Југославију, односно своју власт.*“ Добрица Ћосић, *Косово*, Београд компанија *Новости* 2004. године, 31.

енверхоцинским социјализмом итд. ¹⁰⁸ Треба узети у обзир да је Ћосић овако писао са одређене временске дистанце 2004. године, која му је с једне стране пружила прилику да објективније сагледа овај догађај, док му је с друге стране то одузимало веродостојност јер је писао онако како је поговало тренутној ситуацији како би себе представио у што бољем светлу.

Овакво реаговање југословенске државе на вандалско и антидржавно понашање демонстраната и угрожавање њеног уставног поретка, наишло је врло брзо на осуду и званичне Тиране, која је отворено стала у заштити демонстраната, обнављајући старе нападе на СФРЈ. Ове демонстрације су пропагандна машинерија, Енвера Хоџе је оценила као „победу“ својих гледања на југословенску федеративну заједницу и њену стабилност, као почетак остварења историјског сна Енвера Хоџе за уједињење свих Албанаца односно за стварање „Велике Албаније“.¹⁰⁹ У тој победоносној опијености званична Тирана је тражила ревизију версајског поретка, како би се кориговале границе у корист Албанаца. Како би одговорили а ове антијугословенске испаде режима Енвера Хоџе ј представници владајуће југословенске елите су наложили писање једне опсежне студије о режиму Енвера Хоџе, у којој је на доминантно критички начин анализиран тај режим. Ова студија је објављена већ 1981. године под називом *Енвер Хоџина Албанија*.

Сузбијање ових демонстрација наишло је на осуду западноевропских центара моћи. Штитећи сопствене интересе западни центри моћи су још тада подржавали албански иредентизам. Не штедећи и не показујући разумевање за југословенску државу користили су сваку прилику да нападну легитимитет југословенске државе. Право југословенске државе да брани своје, уставни поредак на западу је представљено врло тенденциозно као кршење људских права. О контрареволуцији на Косову немачки *Шпигл* је писао следеће: „*Један албански гастарбајтер који се након одмора проведеног у домовини вратио у Савезну Републику Немачке, заклео на Куран нашем новинару да је у контрареволуцији 1981 године било 235 мртвих и 2553 рањених*“. Бечки *Курир* је у исто време писао да се свакодневно у Југославији врше нове рације.¹¹⁰ Југословенско руководство је посебно морало бити обазриво првенствено

¹⁰⁸ Д. Ћосић, нав. дело, 31.

¹⁰⁹ М. Бабић и други, нав. дело, 187.

¹¹⁰ М. Кеџетовић, нав. дело, 98.

зато што су се у свету све више отврарали нови међународни проблеми, а односи суперсила су се све више заоштравали. Морали су да избегну директно мешање светских сила, које би кризу у Југославији искористиле као полигон за одмеравање снага и пласирање сопственог капитала.

У пролеће 1981 године, непосредно после контрареволуционарних догађаја на Косову, у неким западноевропским престоницама појавиле су се групе албанске непријатељске емиграције¹¹¹, које су, у свом екстремном и националистичком дивљању, у неким тренуцима почеле да се понашају као прави терористички одреди, нападајући физички и прогонећи све оне југословенске грађане које би се нашли у њиховој близини. Довољно је било да „ударне“ тројке ових великоалбанских националистичких екстремиста установе да неко од пролазника има југословенски пасош, па да на њега насрну без милости. Свакако, ове организације великоалбанске екстремне емиграције, са којима је албанска обевештајна служба ван сваке сумње добро повезана, нису настале данас. Оне постоје од раније, али су сада искористили догађаје на Косову да би се огласиле са својим великоалбанским и непријатељским паролама против Југославије. Такође је извесно да су неке од ових националистичких емигрантских ораганизација умешале своје прсте и у контрареволуционарне догађаје на Косову, са намером да их искористе за своје контрареволуционарне циљеве.¹¹² Све те емигрантске групе су се окупљале око идеје велике Албаније. Партијска литература

¹¹¹ Ове емигрантске групације су се појављивале и у тренутку када је југословенска власт била утемељена на стабилном самоуправном систему, а узгред и на спољном плану имала је стабилну позицију. Организацију „Слободно Косово“ образовали су у Торонту, 1965 године, браћа Враница, након отцепљења од „Треће оризренске лиге“. Друштво „Бајрам Цури“ формирано је у Аустралији 1967 године и у почетку је деловало под називом „Уједињење Албанаца из Аустралије“ – друштво „Бајрам Цури. Фузијом неколико мањих емигрантских организација које су раније самостално деловале, 1976 године створена је организација са називом „Одбрана етничке Албаније. Једна од таквих организација је и „Црвени фронт“ који се декларисао као „марксистичко-лењинистичка организација“. У својој досадашњој активности, овај фронт је испољио своје изразито непријатељске ставове против Југославије, базиране на идеолошко-политичкој платформи Албанске партије рада. Седиште организације се налазило у Штутгарту, језгро организације сачињавају око 30 најекстремних албанских националиста и иредентиста који су побегли из земље да би избегли одговорност своје непријатељске делатности. Организација издаје лист „Башиками“ чије штампање обезбеђује штампарија која припада секцији КП СР Немачке под називом „М-Л“. Milenko Babić i drugi, *Enver Hodžina Albanija*, Beograd Tanjug 1981. godina, 204-207.

¹¹² М. Babić i drugi, *nav. delo*, 200.

је морала наглашавати како се непријатељска делатност албанске емиграције више финансирала из реакционарних и чак институционализованих реакционарних кругова на западу, а мање од прилога албанских грађана.¹¹³

Бежећи од одговорности владајућа партијска елита је кроз пропагандну литературу настојала да прикаже како су демонстрације дошле изненада, и како је владајућа партија учинила све да сузбије то екстемно бујање великоалбанског национализма. Мухамед Кешетовић као истакнути партијски функционер у својој књизи *Контрареволуција* подржавао је интересе своје владајуће партије. Кешетовић је нагласио да је примарни циљ тзв. контрареволуције на Косову је без сумње био стварање „Велике Албаније“. По тој замисли „Велика Албанија“ би се проширила до Ниша, Скопља, Охрида, Бара, Андријевице, Сјенице и Новог Пазара.¹¹⁴ Остваривање тог циља очигледно подразумева рушење и разбијање уставног поретка у СФРЈ. У сврху избегавања одговорности Кешетовић је наглашавао да је испољавање екстремистичког и антијугословенског расположења на Косову потврдило да се спољна и унутрашња реакција међусобно хране и објективно помажу зарад заједничких интереса. „Контрареволуција“ је букнула у вријеме када је у стварности већ била присутна потпуна доминација Албанаца на Косову у сваком погледу. Како би се оправдало иредентистичко и шовинистичко расположење југословенских Албанаца у „партијској литератури“ је наглашавано да је то све последица реваншизма јер су они наводно почели наметати другима оно што се њима наметало у време када су били „потчињени“.¹¹⁵ Драган Марковић и Саво Кржавац су већ 1985. писали о демонстрацијима подржавајући исту тенденцију која се инсистирала на томе да је у питању контрареволуција.

После догађаја из 1981 албанска интелектуална елита је национализам „померила“ из шума и са улица у књиге. То је било могуће због масовног описмењавања Албанаца, јер је тако створена критичка маса популације која је могла да на тај начин прихвати реализацију националне идеје. Прелазак елитног типа национализма у масовни тип и на Косову је зависио од неопходности да најмање једна трећина народа буде писмена, а да се обичан човек, подједнако у селу и у граду,

¹¹³ М. Babić i drugi, nav. delo, 210.

¹¹⁴ М. Kešetović, nav. delo, 19.

¹¹⁵ Isto, 46.

интересује за уставна и државна питања.¹¹⁶ На овај начин је у југословенској држави настао још већи проблем, који је годинама постајао све већи.

Демонстрације су се наставиле и у наредној години. Руководство партије је реаговало на сличан начин и направило исту грешку, не решавајући проблем него га само „гурајући под тепих“ потискују. Служба безбедности и унутрашњих послова идентификовале су коловође нерета у студентској мензи и предводнике демонстрација, говорнике и подстрекаче, али је политичко руководство покрајине дало налог да се против њих не предузимају никакве мере, јер би то „могло иритирати студенте.“¹¹⁷ После свега у јавности је изгледало као да се ништа није догодило. Партијско руководство је очигледно желело да ствар реши у свом кругу и да се о свему ништа не чује. Дани су пролазили, а инцидент у Приштини се више није помињао.

После 1981. године, након сепаратистичких демонстрација на Косову и Метохији Добрица Ћосић¹¹⁸ је први пут изашао са идејом о подели Косова. Тај предлог

¹¹⁶ К. Nikolić i S. Cvetković, nav. delo, 80.

¹¹⁷ D. Marković i S. Kržavac, nav. delo, 427.

¹¹⁸ Добрица Ћосић је академик, писац, романописац и есејиста, политички и национални теоретичар, рођен је у Великој Дренови код Трстеника 29. децембра 1921. године. Након завршене Основне школе, учио је Виноградско-вођарску школу у Александровцу, Средњу пољопривредну школу у Букову код Неготина, а матурирао је у пољопривредној школи у Ваљеву 1942. године. Током Другог светског рата учествовао је у народноослободилачкој борби. После ослобођења завршио је Вишу политичку школу „Ђуро Ђаковић“. Поред књижевности, Добрица Ћосић је и у политичком животу Југославије оставио јасан траг. Политички активан још током народноослободилачке борбе, након рата је био члан Агитпропа Централног комитета КП Србије. Био је народни посланик у републичкој и савезној скупштини 12 година. У почетку на линији са партијским врхом и као близак сарадник Јосипа Броза Тита, Добрица Ћосић је својим независним ставом и критичким иступима у јавности постепено стекао статус политичког дисидента. Отварањем питања Голог отока, супротстављењем политичкој ликвидацији Милована Ћиласа и Александра Ранковића и својим ставом о положају Срба на Косову и Метохији, годинама је био политички анатемисан и искључен из јавног живота. Услед турбулентних промена током последње деценије XX века, распада државе и грађанског рата, Добрица Ћосић је јуна 1992. године изабран за првог председника последње Југославије. После само годину дана и сукоба са председником Србије Слободном Милошевићем, смењен је са те функције. За дописног члана Одељења језика и књижевности Српске академије наука и уметности изабран је 1970, а за редовног 1976. године. Добитник је бројних, највиших књижевних награда за своје стваралаштво. Преминуо је 18. маја 2014. у Београду. Електронски извор: <https://www.odlikovanja.sanu.ac.rs/web/srb/darodavci/dobrica-cosic>. Приступљено 18.09. 2019. године у 12h.

је потпуно формулисао у књизи „*Косово*“ 2004. године. Тада је предложио разграничење између Срба и Албанаца на Косову у складу са историјским и етничким правом.

Демонстрације на Косову Ћосић је означио као шовинистичко-сепаратистичке, што је поткрепио чињеницама о запаљеном конаку Пећке патријаршије и нападом на друге манастире у овој покрајини.¹¹⁹ Демонстрације је даље описивао као велики општенародни бунт против социјалистичке самоуправне Југославије. Албанци су тражили републику, Србе терали са своје земље и куће им обележавали крстовима. Ћосић је победнички наглашавао да су ови шовинистички испади игнорисани и да су Срби изиграни од стране Тита. Ћосић је посебно замерао средствима информисања због ћутања о проблемима на Косову.¹²⁰ Ћосић је врло тенденциозно искористио прилику да себе представи у што бољем светлу јер је он још 1968. године указивао на антијугословенске и великоалбанске, сепаратистичке тенденције у покрајини.

Ћосић је демонстрације означио као почетак распада Југославије. Не бирајући речи Ћосић је жестоко нападао Југословенску власт којој је и он сам једно време припадао, но како је изгубио позиције у тој власти постао је жестоки критичар исте власти.

Коста Николић и Срђан Цветковић као историчари су 2014. године у једној опсженој и научној студији анализирали проблеме на Косову у XX веку.

¹¹⁹ Добрица Ћосић, нав. дело, 29 страна

¹²⁰ Исто, 29.

Дневни листа Политика о демонстрацијама на Косову и Метохији 1981. године

У периоду од почетка 1981. године па до мартовских демонстрација у Приштини, на страницама београдског дневног листа *Политика*, темама с простора Косова посвећено је свега неколико краћих чланака на привредно-економске теме: стамбена изградња због велике миграције становништва (село-град), проблемниског просечног личног дохода који је најнижи у земљи, проблем раста цена на ван договорених оквира итд.¹²¹

У периоду након демонстрација био је обављен попис становништва у покрајини Косово.¹²² Резултати пописа били су да на Косову има стално настањених 1,584,558 становника, што у односу на 1971 године представља повећање од 341,000 становника или 27 % . Како је саопштено, у укупном броју становника према првим резултатима, на Косову је највише Албанаца – 1,227,424 или 77,6 %, Срби 209,792 или 13 %, Црногораца 1,7 %, Турака 0,8 %, Муслимана 3,7 %, док је у категорију осталих забележено 3,1 % .¹²³

У периоду од 11. до 26. марта 1981. године, група студената албанске националности с простора Косова и Метохије организовала је и спровела демонстрације у Студентском граду у Приштини. Већ 1 априла албански националисти организовали су највеће демонстрације, истовремено у Приштини, Подујеву, Урошевцу, Вучитрну, Липљану, Глоговцу, Обилићу, Косовској Митровици. Серија демонстрација Очигледно је да се непријатељ дуго припремао и радио. Први извештај о двонедељним дешавањима у Приштини, у београдском листу *Политика* објављен је 29. марта 1981. године. У кратком чланку пренета су запажања председника конференције организације СК Приштине Аслана Фазлија који је демонстрације групе студената од 26. марта оквалификовао као непријатељске. У чланку су изнети подаци да је током демонстрација од 26. марта било повређено 23 демонстраната, 12 припадника органа заштите као и да нико није у животној опасности, док је 21

¹²¹ „Политика“ 29 јануар 1981, 9 страна; Рачунице на почетку године, 3. Зејнели

¹²² „Политика“ 1 април 1981, 9 страна; На Косову, 3. 3.

¹²³ „Политика“ 14 мај 1981, 5 страна, У општини Приштина има 211156 становника, 3. Зејнели, П. Косин

демонстрант задржан у притвору.¹²⁴Листови *Вечерње новости* и *Борба* су истог дана када и Политика, објавили први чланак о демонстрацијама (29. март).¹²⁵

У периоду 11. до 26. марта који смо узели као хронолошки оквир трајања демонстрација, на страницама дневног листа *Политика* у вези са дешавањима са простора Косова и Метохије објављен је само извештај са првенствене утакмице ФК Приштина и ФК Партизан. Дана 11.март одиграна је првенствена утакмица Приштине и Партизана на стадиону у Приштини.Победио је ФК Партизан резултатом 1:0, голом Џевада Преказија у 53 минути.¹²⁶

У данима након студентских демонстрација на којима је једна од парола била „*Косово Република*“, лист *Политика* је преносила приче о кретању Титове Штафете од Рожаја преко косовско-метохисјких градова до Тетова. У Рожајама је преузета је Штафета младости од омладине Црне Горе. Младићи и девојке су носили штафетну палицу према Косовској Митровици 80 километара, све време пута били су засипани цвећем и праћени песмом „*Друже Тито ми ти се кунемо*“.¹²⁷Штафета је преноћила у спортском центру „Боро и Рамиз“ у Приштини. У Приштини је носиоцима Штафете приређен свечани дочек. Становници Срби, Црногорци, Албанци, Муслимани, Турци и остали први пут празник младости дочекују без Тита, сви Титово име и Титово дело носе у срцима.¹²⁸У Пећи је дочекало и испратило Титову Штафету затим Ђаковици.¹²⁹Штафета младости већ четврти дан борави на Косову, а данас ће преноћити у Драгашу. Млади из ове покрајине ће сутра у подне штафету предати младима из Македонијена заједничкој свечаности у Тетову.¹³⁰

На страницама *Политика* током априла месеца готово свакодневно су објављиване вести у форми информативних чланака (саопштења Председништва СР Србије, ЦК

¹²⁴ „Политика“ 29 март 1981, 8 страна, Проширена седница општинске конференције ССРН Приштине, 3. Зејнели

¹²⁵ „Вечерње новости“ 29 март 1981, 6 страна; Седница Председништва ОК ССРН Приштине о стабилизацији привреде и разрешавање актуелних проблема, М. Киковић; Лист „Борба“ 29 март 1981, 3 страна; Председништво ОК ССРН Приштине, М. Антић

¹²⁶ „Политика“ 12 март 1981, 15 страна; Пријатељска фудбалска утакмица, М. Делибашић

¹²⁷ „Политика“ 27 март 1981, 7 страна, Величанствен дочек у Косовској Митровици, Н. Селмановић

¹²⁸ „Политика“ 27 март 1981, 7 страна; Штафета младости стигла на Косово, 3. Зејнели, Н. Селмановић

¹²⁹ „Политика“ 28 март 1981, 5 страна, Свечан дочек у Пећи и Дечанима, В. С.

¹³⁰ „Политика“ 30 март 1981, 5 страна; Штафета младости на путу по САП Косову, Танјуг

Србије, и других покрајинских и републичких органа) на основу којих се могу реконструисати дешавања са мартовских демонстрација. У свим текстовима демонстрације су назначене терминима: непријатељске демонстрације, контрареволуција. Првих дана априла месеца 1981. демонстрације су биле тема на заједничкој седници Председништва ЦК СК Србије и Председништва СР Србије. Председништва су констатовали да се ради о акцији албанско-националистичких група да се кроз уличне демонстрације, ометање наставе на универзитету и школама покуша разбијање братства и јединства народа и народности на Косову.¹³¹ Тензије у друштву генерисане мартовским демонстрацијама протезале су се на седницама покрајинских републичких и федералних државних и партијских тела до јула месеца 1981 године. Средином јула месеца на седници Председништва ПК ССРН Косова, изнето је мишљење да би требало прецизно регулисати начин употребе заставе албанске народности, због њене злоупотребе. Председништво ПК ССРН Косова је издало став да је употреба застава народа и народности регулисана чланом 6. Устава САП Косова, у којем се каже: *„У САП Косово право је припадника свих народа и народности да употребљавају своју националну заставу. Услови и начин употребе националне заставе уређује се законом“*.¹³²

Првих дана априла месеца Фадиљ Хоџа члан Председништва СФРЈ и члан Председништва ЦК СКЈ је у разговору са политичким активом Приштине изнео да су демонстрације дело контрареволуције. Члан Председништва из реда албанског народа је изнео да су учесници демонстрација преко националистичких иступа настојали да Косово представе као слабу карику у Федерацији и да тиме створе кризу и незадовољство не само на Косову, него и у целој Југославији.¹³³ Листови *Борба* и *Вечерње новости* су као и у случају демонстрација и кретања штафета, тако је и извештавање о заједничким седницама било готово истоветно, у питању су информативни чланци, не ауторски коментари.¹³⁴

¹³¹ „Политика“ 3 април 1981, 1 страна Саопштење са заједничке седнице председништва централног комитета савеза комуниста Србије и председништва СР Србије, Танјуг

¹³² „Политика“ 19 јул 1981, 6 страна; Саопштење Председништва ПК ССРН Косово, 3. Б

¹³³ „Политика“ 4 април 1981, 1 страна; Фадиљ Хоџа: То је дело контрареволуције, Танјуг

¹³⁴ „Борба“ 3 април 1981, 3 страна; Из многих крајева Покрајине стижу телеграми подршке мерама председништва ПК СК и САП Косова, Танјуг; Лист „Вечерње новости“ 4 април 1981, 4 страна; Покушај разбијања земље.

Почетком априла месеца на страницама листа *Политика*, могло се прочитати да су у косовско-метохијским организацијама удруженог рада и школама, одржани састанци на којима су осуђене непријатељске мартовске демонстрације и пружена подршка Председништвима СФРЈ, СР Србије и САП Косова.¹³⁵ На седници ЦК СКЈ разматран је извештај о мартовским и постдемонстратским дешавањима у САП Косово, такође разматране су одлуке Председништва ЦК СКЈ, Председништва СФРЈ и САП Косова које су спровођене за време немира у Приштини и другим косовско-метохијским градовима. На крају, Централни комитет је прихватио извештај и одобрио предузете мере против демонстраната.¹³⁶ Насилне демонстрације током друге половине марта месеца, подигле су степен полицијске готовости, о чему сведочи чланак од 10. априла у коме се наводи да је безмало две недеље након демонстрација у Приштини било појачано присуство „милиционера са шлемовима“.¹³⁷ Директна последица мартовских демонстрација и сталне нестабилности у друштву била је миграција српског становништва. Податак о миграторним кретањима званично је обелодањен да само за два већа покрајинска центра (Приштина и Косовска Митровица) у којима тренутно око 800 људи од надлежних органа тражи разна документа по којима се цени да најављују сеобу са Косова. Питање исељавања Срба и Црногораца са Косова је тема која се отвара на разним скуповима у Покрајини. Миграторна кретања су била ненадокнадив губитак за косовску привреду.¹³⁸ На седници Општинског комитета Савеза комуниста, разматран је извештај о исељавању српских и црногорских породица са подручја ове општине у последњих десет година. У извештају који је припремила посебна комисија Општинског комитета Савеза комуниста се, између осталог, каже, да је у периоду од 1970 до 1981 године са Косова исељено 566 породица са укупно 919 чланова, од чега се 345 налазило у радном односу.¹³⁹

¹³⁵ „Политика“ 4 април 1981, 6 страна; Оштро осуђене непријатељске демонстрације, З. З., Н. С.

¹³⁶ „Политика“ 8 април 1981, 1 страна; У Београду одржана 18 седница ЦК СКЈ, Тањуг

¹³⁷ „Политика“ 11 април 1981, 7 страна; Косово ових дана, Мирослав Стојановић

¹³⁸ „Политика“ 28 јул 1981, 5 страна; Састанак Извршног већа Скупштине Косова, З. Зејнели

¹³⁹ „Политика“ 28 август 1981, 6 страна; Са седнице општинског комитета СК Призрена, И. Костић

Албански листови о мартовским демонстрацијама

Недељу дана након мартовских демонстрација, на основу извештавања о догађајима на Косову листа Албанске партије рада *Зери и популит*–у коме су наведене паролe: „Оживели су стари духови Карађорђевића и сенка Ранковића“ као и напади на СФРЈ тезом „да се сада делује тенковима, како би се угушио глас албанског становништва у Југославији, како би му се нанео удар и како би били покорени“ може се предпоставити да је фактор иностраности имао утицаја на немире. У наредним данима *Зери и популит* је својим писањем наставио да се директно меша у унутрашње међунационалне односе у СФРЈ, тезом да „шовинизам треба тражити код других, а не код Албанаца са Косова“. У чланку албански лист је цитирао Енвера Хоџу, која се тумачила као отворена претња „кад се наљути Албанац и кремен гори у пламену“. Ставовe изнесене у овом чланку *Зери и популит* назива „чистим и племенитим“ намерама да се „сачува пријатељство са братским народом Југославије“ и „добросуседства без мешања“, превирајући да је све то у ствари најгрубље мешање у унутрашње ствари СФРЈ.¹⁴⁰ *Вечерње новости* и *Борба* су такође писали о „*Зери и популиту*“ и његовом утицају на стање на Косову.¹⁴¹

Приштина, 11 април, Председник Општинске конференције СК Приштине Аслан Фазлија осврнуо се јуче и на писање албанских листова „*Зери и популит*“ (орган ЦК Партије рада Албаније) и „*Башкими*“ (орган Народног фронта) који су се огласили „отвореном подршком демонстрацијама, њиховом методу, садржини и непријатељском карактеру“. Фазлија је посебно упозорио да се у овим коментарима, организатори демонстрација поистовећују са албанским народом на Косову. Чињеница је – нагласио је Фазлија – да су житељи албанске народности у овој покраини, од првог тренутка осудили демонстрације, њихове носиоце и непријатељску садржину. Коментари ових листова значе позивање на отворену побуну албанских маса Косова – практично против сопственог положаја, сопствених достигнућа и сопствене афирмације у заједници равноправних народа и народности Југославије.¹⁴²

¹⁴⁰ „Политика“ 10 април 1981, 4 страна; Шта пише „зери и популит“ о догађајима на Косову, Танјуг

¹⁴¹ „Борба“ 9 април 1981, 3 страна; Приштинска „Рилинджа“ поводом напада тиранског листа на Југославију, Танјуг

¹⁴² „Политика“ 12 април 1981, 8 страна, Недопустив поступак Албанске пропаганде, М. С.

Орган Албанске партије рада „Зери и популит“ се јуче поново огласио чланком, који је пренела и Радио Тирана поводом догађаја на Косову. О братству и јединству југословенских народа и народности, „Зери и популит“ говори само негативно. „Једини позитиван фактор у југословенској Федерацији је албански фактор“ – тврди „Зери и популит“.¹⁴³

Средином маја месеца заменик савезног секретара за иностране послове Милорад Пешић позвао је јуче амбасадора НСР Албаније у Београду Сократа Пљануа и уручио му је демарш због мешања НСР Албаније у унутрашње послове СФР Југославије, које је посебно дошло до изражаја током немира у Приштини.¹⁴⁴ Месец и по дана након демонстрација, на седници ПК СК Косова наведено је да су током демонстрација узвикиване непријатељске пароле, бацање југословенске заставе осликавају антијугословенско расположење као и лажно истицање пароле тражења бољих услова за студенте. Наведено је да је студент који је предводио демонстрације био користик стипендија и студентских кредита. Међутим иако је радије Председништво СФРЈ закључило да су одлуке САП Косово и полицијских органа били примерене ПК Косова је на седници мере које су тада предузели органи безбедности у неким срединама окарактерисане као „бруталне“.¹⁴⁵

¹⁴³ „Политика“ 24 април 1981, 4 страна, Орган албанске партије рада поново о догађајима на Косову, Тањуг

¹⁴⁴ „Политика“ 15 мај 1981, 1 страна, Због грубог мешања НСР Албаније у унутрашње послове СФРЈ

¹⁴⁵ „Политика“ 5 мај 1981, 15 страна, Пред седницу Покрајинског комитета савеза комуниста Косова, З. Зејнели

Просветни систем

Средином априла месеца живот се вратио у нормалне токове. У студентским домовима и мензи су отклоњене готово све штете.¹⁴⁶ Већ 20 априла, у школе је пошло више од 66 хиљада ученика средњег усмереног образовања. У Приштини и у више места на Косову, на наставу је дошло више од 95% ученика.¹⁴⁷

Студентске демонстрације утицале су на просветни систем на Косову, односно на бојкотовање школа од стране ученика албанске националности, што је приморало Извршно веће да препоручи директорима школа да предузму одговарајуће мере. Ученици који и поред упозорења надлежних органа не буду долазили на редовну наставу и који буду реметили извођење наставе биће искључени из школе.¹⁴⁸ После поноћи у Студентском центру у Приштини већи број студената гласним повицима, песмама и лупањем нарушила је јавни ред и мир.¹⁴⁹ На факултетима и вишим школама у Приштини покренута је у протекла три дана широка идејно-политичка активност комуниста на сагледавању узрока и последица непријатељских демонстрација и контрареволуционарног деловања и на предузимању конкретних мера за превазилажење још увек сложеног стања на Универзитету који је као што се зна, означен једним од упоришта непријатељске активности.¹⁵⁰

Непуних месец дана након што је стабилизован рад просветног система у САП Косово средином маја месеца Извршно веће Скупштине САП Косова је донело одлуку да се на свим вишим школама и факултетима у Приштини данас заврши настава, да студентски домови одмах престану да раде. Пошто ће се испити на факултетима одржати према већ утврђеном распореду.¹⁵¹ Разлог превременог завршетка школске године је због сузбијања непријатељске делатности (нове демонстрације - регистровано је 35 случајева растурање непријатељских летака и откривено 309 парола, захтев за

¹⁴⁶ „Политика“ 13 април 1981, 6 страна, Ових дана у Приштини, З. Зејнели, Т. Нешић

¹⁴⁷ „Политика“ 21 април 1981, 6 страна, На Косову почеле да раде средње школе

¹⁴⁸ „Политика“ 8 мај 1981, 11 страна; Седница Извршног већа Косова, З. Зејнели

¹⁴⁹ „Политика“ 14 мај 1981, 5 страна, У студентском центру у Приштини, З. З

¹⁵⁰ „Политика“ 18 мај 1981, 5 страна; Политички живот на Косову

¹⁵¹ „Политика“ 20 мај 1981, 7 страна, Од јуче на Универзитету у Приштини, З. Зејнели, Н. Селмановић

републиком, велича поредак у Албанији и личност Енвера Хоџе, тражи ослобођење политичких осуђеника, напада српска нација).¹⁵²

Једна од мера да се спречи бујање демонстрација је да се места у студентским домовима не дају оним студентим који су од места боравка до факултета удаљени 30 до 40 километара, јер је превоз на Косову добро организован. Такође, у Приштини се већ увелико ради на сређивању стања у Студентском центру – где су организоване све непријатељске демонстрације и акције. Према одлуци Извршног већа Косова, органи и организација ће водити више рачунао томе ко све и под којим условима може да добије смештај у дому.¹⁵³

Просветни систем је био под посебним ударом предводника мартовских демонстрација, због тога су комунистичке власти посебну пажњу посвећивале припремама за предстојећу школску годину, посебна пажња је посвећена срединама у којима су се јављали ирентитистички наступи.¹⁵⁴ Након контрареволуционарних активности албанских националиста и иредентиста, већи број наставника у ученика, који су били на позицијама супротним Савезу комушта, који су били укључени у непријатељску активност, осуђен је и суспендован, премештен на друго радно мнесто, или искључен из наставног процеса и из школе.¹⁵⁵ Међутим школе и факултети су наставили да буду место отпора и генератор нестабилности, прилог томе је захтев Ејуп Шаља, наставник из Подујева да ученици обрију главе у знак солидарности са учесницима.¹⁵⁶

¹⁵² „Политика“ 4 јун 1981, 7 страна, Седница Скупштине САП Косова, Радмило Кљајић

¹⁵³ „Политика“ 6 јун 1981, 5 страна, Од јесени на Универзитету у Приштини, З. З, Н. С.

¹⁵⁴ „Политика“ 28 август 1981, 6 страна; Са седнице општинског комитета СК Призрена, И. Костић

¹⁵⁵ „Политика“ 1 септембар 1981, 7 страна; У Покрајини Косово све спремно за почетак наставе, З. Зејнели

¹⁵⁶ „Политика“ 20 октобар 1981, 6 страна; Кома је суђено на Косову, Жорж Црмарић

Информативни чланци о стању на Косову

Четири месеца након демонстрација у Приштини новинске ступце београдских дневних листова пунили су информативни чланци који су готово свакодневно преносили ток и одлуке са седница Председништва СР Србије на којима је размотрена безбедносна ситуација и рад на ликвидацији контрареволуционарних снага на Косову и фактора иностраности из Албаније.¹⁵⁷

Период од 1979. када су уочене прве појаве албанског бунта као и мартовске демонстрације приморале су Председништва СР Србије да донесе закључак о нужности унапређења рада служби државне безбедности и осталих органа унутрашњих послова у Републици. Председништво је сматрало да треба убрзати послове везане за све аспекте јачања сигурности свих грађана у САП Косово и обезбедити рад комисије које су формиране за испитивање узрока исељавање српског и црногорског живља са Косова. Председништво је указало на потребу редовног реаговања и одговарајућег масовног политичког рада у вези са непријатељским антијугословенском пропагандом и другим активностима из НСР Албаније. Треба убрзати решавање питања везано за већу чујност Радио телевизије Приштине и што успешније покривање целе територије Косова.¹⁵⁸

Судски процеси демонстрантима

Средином јула месеца пред кривичним већем Окружног суда у Косовској Митровици започело је суђење другој групи од пет лица оптужених за непријатељску делатност против уставног поретка СФРЈ. Све њих оптужница терети да су се за време недавних непријатељских демонстрација са позиције албанског национализма и иредентизма бавили непријатељском делатношћу и да су били организатори и учесници демонстрација у Косовској Митровици.¹⁵⁹

Косовска Митровица, 5 август, Веће Окружног суда у Косовској Митровици осудило је данас троје непосредних организатора непријатељских и контрареволуционарних

¹⁵⁷ „Политика“ 3 јул 1981, 7 страна; Седница председништва СР Србије, Тањуг

¹⁵⁸ „Политика“ 6 јул 1981, 5 страна; План развоја друштвених делатности на Косову, 3. Зејнели

¹⁵⁹ „Политика“ 29 јул 1981, 10 страна; Јуче у Косовској Митровици

демонстрација са позиција албанског национализма и иредентирма у Вучитрну, 2 и 3 априла 1981 године.¹⁶⁰

Пећ, 7 август, Веће окружног суда у Пећи изрекло је казне 11-торици наставника и студената, чланова непријатељске организације, такозване „Покрет националног ослобођења Косова“.¹⁶¹

Приштина, 7 август, Веће Окружног суда у Приштини изрекло је казне десеторици оптужених због организовања и учествовања у непријатељским и контрареволуционарним демонстрацијама у Липљану.¹⁶²

Приштина, 8 август, Веће Окружног суда у Приштини изрекло је казне седморици организатора непријатељских и контрареволуционарних демонстрација са позицијама албанског национализма и иредентизма у Качанику 5 маја 1981.¹⁶³

Гњилане, 12 август, На данашњој седници три већа Скупштине општине у Гњилану делегати су једногласно усвојили предлог Комисије за кадрове, избор и именовање да се Фаик Хазири, председник Извршног већа Скупштине општине, разреши ове дужности као и чланства у овом општинском органу, због покушаја скидања слике друга Тита приликом организовања изложбе фотографија из Албаније у јулу 1979 године,¹⁶⁴

Приштина, 18 август, Припадници иредентистичке организације назване „Месни комитет за Глоговац“ осуђени су у Окружном суду у Приштини, на казне затвора у трајању од 7 до 15 годин. Циљ ове непријатељске организације био је отцепљење Косова и других делова Југославије у којима живе Албанци и њихово припајање НСР Албанији.¹⁶⁵

Приштина, 25 август, За кривично дело усмерено ка подривању система, противуставној промени федеративног уређења и разбијању братства и јединства, у

¹⁶⁰ „Политика“ 6 август 1981, 8 страна, У окружном суду у Косовској Митровици, Тањуг

¹⁶¹ „Политика“ 8 август 1981, 8 страна, У окружном суду у Пећи, Тањуг

¹⁶² „Политика“ 8 август 1981, 8 страна, Кажњени организатори непријатељских демонстрација у Липљану, Тањуг

¹⁶³ „Политика“ 9 август 1981, 8 страна; У окружном суду у Приштини, Тањуг

¹⁶⁴ „Политика“ 13 август 1981, 6 страна; На седници Скупштине општине Гњилане, Р. Стојиљковић

¹⁶⁵ „Политика“ 19 август 1981, 12 страна; У Приштинском окружном суду, Тањуг

Окружном суду у Приштини изречене су казне затвора осморици најекстремнијих предводника непријатељских демонстрација у Урошевцу, у трајању од две до девет година.¹⁶⁶

. Припреме за предстојећу школску годину су обављене добро, али истовремено указано је на још већу мобилност и будност у свим школама, а посебно у оним срединама у којима су се јављали експеси и непријатељски иступи.¹⁶⁷

Приштина, 31 август, Упоредо са суђењима организаторима и вођама демонстрације и припадника непријатељских група, који су носиоци контрареволуције на Косову, изречене су и прве пресуде оним остацима иреденте, који и даље повремено, исписују пароле којим позивају на рушењу уставног поредка, сејање мржње и обарање друштвено-политичког система. Таквој „тројици“ Веће окружног суда у Приштини, којем је председавао Елез Хоџаизрекло је казне затвора у трајању од две до шест година. Како је током главног претреса утврђено, осуђени су ноћу 14 и 17 јула на осам кућа и трафо-станици исписали пароле, међу којима „Дижите се браћо Албанци“, „Доле југословенски ревизионизам“ и „Живела република Косово“. За овакво дело непријатељске пропаганде, казне затвора изречене су: Нухију Грајчевцију, Исмет Грајчевцију Абедину Хазролају. Пресуде су изречене и у Косовској Митровици, где је суђено организатору и предводницима дела радника грађевинске радне организације „Косово“ у Вучитрну који су учествовали у непријатељским демонстрацијама 2 априла. За кривично дело покушаја подривања система, уставног поредка и братства и јединства, Веће Окружног суда у Косовској Митровици, којем је председавао председник суда Исмет Емра, осудио је на осам године затвора Јакупа Шутија. Са захтевом за рушење највиших тековина друштва, заједништва народа и народности Југославије и њеног територијалног интегритета, вучитрнске демонстранте су предводили и Бајрам Љафити, Бисли Бајрами, Неби Сејдију, Зефир Мурати и Назми Хисени.¹⁶⁸

Приштина, 4 септембар, Веће петорице Окружног суда у Приштини, којим је председавао Исмет Емра, изрекао је казне затвора осморици наоружаних насилника, који су пролетос у околини Подујева нападали пролазнике, оружјем заустављали

¹⁶⁶ „Политика“ 26 август 1981, 10 страна, У окружном суду у Приштини, Танјуг

¹⁶⁷ „Политика“ 28 август 1981, 6 страна; Са седнице општинског комитета СК Призрена, И. Костић

¹⁶⁸ „Политика“ 1 септембар 1981, 10 страна; Пресуде окружног суда у Приштини, Танјуг

аутомобиле и физички заустављали возаче. Њихово учешће у контрареволуционарним демонстрацијама било је у томе што су, отевши оружје и муницију из две радне организације, на путу између Приштине и Подујева, пуцали у аутомобиле који нису хтели да се зауставе на њихов захтев. Они возачи који су били „послушнији“, били су „легитимисани“ а затим злостављани. Наоружана осморка, коју су предводили Ружди Хајдини и Зијадин Хоца, а који су касније осуђени на по 15 година затвора захтевали су од возача сваког заустављеног аутомобила да говори албански и да поздравља подигнутом стиснутом песницом. Од неких је тражен и пасош који би омогућио улазак на „њихову територију“. Све је то било пропраћено насиљем и претњом оружјем.¹⁶⁹

Приштина, 5 септембра, Суђење организаторима и идејним вођама непријатељских демонстрација од 11 до 26 марта чији је почетак био у Студентском центру у Приштини, доказало је да је контрареволуција темељно и дуже време припремана.

План детаљно разрађен

Прва група, на чијем челу је био Гани Коци (осуђен на 15 година затвора) до детаља је разрадио план почетка демонстрација и исценираних нереда у мензи Студентског центра.

Договорени задаци

На суђењу у Приштини Али Љајчи (осуђен на 15 година затвора) признао је да се његова група састала увече уочи демонстрација од 26 марта, да би до зоре утврдили дефинитивни план акције и поделила задужења.

Заклетва чланова

Током главног претреса у Окружном суду у Приштини доказано је да је трећа група организатора и, наравно учесника демонстрација, на чијем је челу био Бајрам Косуми (осуђен на 15 година затвора), почела је илегалним радом још у јануар 1980 године. О иредентистичком карактеру групе говори и заклетва сваког од чланова да ће се „увек борит за уједињење свих крајева у којима живе Албанци“.¹⁷⁰

¹⁶⁹ „Политика“ 5 септембар 1981, 10 страна; Пресуда окружног суда у Приштини, Танјуг

¹⁷⁰ „Политика“ 6 септембар 1981, 8 страна, Из Приштинског окружног суда, Танјуг

Током главних претреса у косовским судовима овог лета разоткривена је и идеолошка подлога организоване иреденте. Проповедници рушења Југославије су током суђења често истицали да су се организовали ради „идеолошког уздизања на платформи марксизма-лењинизма“. Тврдили су да су проучавањем и дељењем литературе из Албаније желели да „шире марксизам-лењинизам“. После суђења организаторима и вођама демонстрација на Косову и припадницима иредентистичких група, појавиле су се тврдње да је, наводно суђено деци. Судски подаци говоре да је до 232 суђења свега пет седамнаестогодишњака, и њима су изречене Законом предвиђене малолетничке казне. Значајан податак је да је међу осуђенима било највише студената и ученика, затим просветних радника и других интелектуалаца, док је радника и сељака врло мало.¹⁷¹

Дух демонстрација

Током децембра месеца забележено је више националистичких испада. Наиме, за време ручка у студентску мензу Студентског центра у Приштини силом је ушла велика група студената. Према сведочењу очевидаца, било је између 80 и 100. Пореметили су ритам рада радника који су збуњено посматрали шта се догађа. Ова група студената, на питање шта траже рекли су да хоће да једу. „Гладни смо“ говорили су. Када су ручали напустили су мензу. Док су студенти били у мензи, позвани су професори факултета. Студенти нису хтели да се легитимишу, нити су хтели да покажу своје индексе. Седморо студената је пристало да одговара на питања зашто су то учинили рекли су да су дочулу да се у студентској мензи, студентима бесплатно дели храна, што наравно, није било тачно. На састанку комитета за општенародну одбрану, који је одмах после тога одржан, оцењено је да се ради о непријатељској провокацији.

¹⁷¹ „Политика“ 22 октобар 1981, 9 страна; коме је суђено на Косову, Жорж Црмарић

Непосредно се догодио и други инцидент у студентском центру у Приштини дошло је до ометања јавног реда и мира, било је око 300 студената. Студенти су уз бучне овације и звиждуке посматрали телевизијски пренос бокс-меча између југословенске и америчке репрезентације. Када је приштински боксер Џевдет Пеци победио америчког боксера у овим салама је настао хаос. Студенти су бацали столице, звиждали и узвикивали „Пеци, Пеци“. Виком су узнемири станаре у оближњем насељу. У акцију су ступили професори па се се студенти, на њихову молбу, повукли у домове.¹⁷²

Непознате особе претукле су тројицу грађана: Драга Чубриловића, Слобу Војиновића и Живка Кнежевића. Сви они су мирни и повучени грађани. Због тешких повреда по глави и целом телу Драго и Слобо се налазе на лечењу на Хируршком одељењу пећке болнице, лакше повређен Кнежевић упућен је на кућно лечење. Ови немили догађаји унели су доста страха међу грађане Пећи, јер је очигледно реч о добро организованој банди силеција која жели да унесе немир међу српску и црногорску народност.¹⁷³

¹⁷² „Политика“ 12 децембар 1981, 13 страна; У студентском центру у Приштини, З. Зејнели.

¹⁷³ „Политика“ 15 децембар 1981, 10 страна; Догађаји који је узбудио Пећ, В. Симоновић

Закључак

Демонстрације које су букнуле на Косову и Метохији у марту 1981. године, имале су своје корене у знатно ранијем периоду, а и оставиле су дугорочне последице у периоду који је надлазио. Историјски гледано антагонизам између српских и албанских интереса се испољавао на спољном и унутрашњем плану. Након распада Османског царства Србија и Црна Гора су већ 1878. године добиле независност, док су Косово и Македонија као простори насељени претежно Албанцима остали под турском влашћу и даље. Након Балканских ратова 1912-13 ови су простори припали Краљевини Србији чиме се све јасније почело испољавати антагонизам између албанског и српског национализма. У даљем периоду постојања заједничке југословенске краљевине од 1918. до њеног слома антагонизам између Срба и Албанаца је киптио и јачао. Било је јасно да ће се те супротности наставити и да ће и у будућности неминовно довести до међунационалних тензија сукоба и људских жртава. Стварањем социјалистичке Југославије српско-албански проблеми никако нису решени него су само потиснути и гурнути под тепих. У складу са својом политиком комунистичка власт је настојала одржати привид братства и јединства Срба и Албанаца, које је остало само као мртво слово на папиру услед усколисних интереса појединих реакционарних елемена и с једне и с друге стране. Дуго времена је сваки види испољавања албанског национализма прво пацификован па онда игнорисан. Због озбиљности ових пробелма и у добукој укоренености није чак ни комунистичка власт могла да се ухвати у коштац са њима, него их је само потиснула.

Како су демонстрације у марту 1981. отпочеле власт је у први мах настојала да проблеме путем свих својих пропагандних средстава минимизира. Како игнорисање није довело до решавања проблема представници власти су морали да реагују. Демонстрације које су у први мах одржавале привид социјалног карактера касније су се показале у свом правом светлу. Антијугословенски, иредентистички и шовинистички карактер ових демонстрације се испољио већ крајем марта исте године.

С обзиром на то да су ове демонстрације поред тога што су изазвале многобројне проблеме на спољном и унутрашњем плану, довеле још припаднике владајуће елите у незгодну позицију јер им се климала привилегована позиција. Власт је путем својих информативних и пропагандних средстава, пре свега писаних морала како тако да одреагује на критике из земље и иностранства. Штампана је даље била

иделно пропагандно средство иако је изгубила на значају због развијености других технологија у виду радије и телевизије.

Последице ових демонстрација су довеле до многих проблема и у будућности. Не решавање српско-албанских проблема се није могло игнорисати нити гурати под тепих било је само питање времена када ће они ескалирати. У XXI веку је у етничком и политичком смислу преовладао албански елемент на Косову. Западно капиталистички центри моћи су искористили албански национализам како би остварили сопствене усколисне интересе. Подржавајући албанске сепаратистичке интересе на Косову више због специфичног географског положаја а и због рудних богатства капиталистички запад је добио полигон за разне војне базе и друге профитабилне интересе. Као последица албанског преовладавања на Косову и подржавање од стране запада српски народ је изгубио своје место на Косову. У марту 2004. дошло је до погрома српског цивилног становништва на Косову. Погрому су претходила многа убиства и отмице. Од 17. до 19. марта 2004. године протеран је велики број Срба и другог неалбанског становништва, спаљене су њихове куће и оскрнављени су српске културно-историјски споменици. Два дана отвореног напада на српско цивилно становништво на Косову и Метохији се састојао у масовном прогону Срба, најмасовнијем од 1999. године. Албански сепаратисти су већ 2008. године подржани од стране западних центара моћи прогласили једнострано независност. Ни дан данас српско-албански конфликт око Косова није решен. Као жртве нерешавања ових проблема су припадници народа пре свега српског и албанског који су постали ни крви ни дужни пиуни, чијим животима се играју глобалне интересне групе.

Извори и литература:

Штампа:

Писање *Политике* од маја 1980. до маја 1981. године

Писање *Борбе* од маја 1980. до маја 1981. године

Писање *Вечерњих Новости* од маја 1980. до маја 1981. године

Објављени извори:

Milenko Babić i drugi, *Enver Hodžina Albanija*, Beograd Tanjug 1981. godina.

Dragan Marković i Savo Kržavac, *Zašto su smenjivani*, Narodna knjiga- Beograd 1985. godine.

Muhamed Kešetović, *Kontrarevolucija na Kosovu*, Zadruga- Beograd 1984. godine,

Спасоје Ђаковић , *Сукоби на Косову*, Народна књига Београд 1986, године.

Литература:

Александар Животић , *Југославија, Албанија и Велике силе (1945 – 1961)*, Институт за новију историју Србије Београд 2011. године.

Kosta Nikolić i Srđan Cvetković, *Srbi i Albanci na Kosovu i Metohiji u 20. veku (1912-1990)*, Beograd : Institut za savremenu istoriju, 2014. godine.

Добрица Ћосић, *Косово*, Београд компанија *Новости* 2004. године.